

oseb (Jim) v domačo fabulo bomo stežka dosegli svetovno raven. In z montažo svetovno privlačne pacifistične ideje se umetniško ne bomo prikupili svetovnemu občinstvu, ako ta ideja ne izhaja sama po sebi iz prikazanega dejanja. Vprašanje izvoznosti našega filma se da podobno kot vprašanje izvoza naše umetnosti sploh, doseči samo s kvaliteto, to je, našo domačo, narodno tematiko je treba poglobiti v splošno človeško veljavo in jo s tem privzdigniti v splošni svetovni interes.

Vladimir Kralj

PROBLEMI SODOBNE DRUŽBE

KAKŠNA MORA BITI NAPREDNA PRAVNA ZAŠČITA NARODNIH MANJŠIN?

(Načelno razmišljanje s posebnim ozirom na Koroško.)

Narod je zelo usodna življenjska skupnost ljudi nekega ozemlja, je nujnost (ustroj te nujnosti more biti od naroda do naroda zelo različen) in volja samosvoje rasti k sicer istim ciljem človeštva. Govorimo na primer o nacionalno specifičnih potih v socializem. Narod je samosvoj ritem človeške dejavnosti, rasti. Zato je treba dati narodu vso možnost, vse pogoje svobodnega razvoja. Zaradi važnosti jezika za kulturno rast so narodi občutljivi posebno za zatiranje ali zapostavljanje svojega jezika. Pod svobodo razumejo zlasti tudi svobodno uporabo, spoštljivo upoštevanje svojega jezika v vseh življenjskih območjih, udejstvovanjih. Položaj, ki ga ima narodni jezik v neki državi, je bil, je in bo eden od glavnih kriterijev (ne edini in v vsaki situaciji najvažnejši kriterij) za stopnjo svobode, ki jo je narod dosegel.

Narod je socialna kategorija, katere razkroj (popuščanje občutja in zavesti svojevrstne življenjske skupnosti in volje ohraniti jo) pomeni duhovno obubožanje in težko okvaro v značaju njenih pripadnikov, škodo za človeštvo. Z razkrojem enega naroda se more tudi po današnjem zgodovinskem položaju množiti le število drugega naroda, ki je s tem zavajan še v zmoto o nekaki večvrednosti in vzpodbujan k imperializmu potujčevanja. Odpadniki so v sprednjih vrstah potujčevalne dejavnosti.

Narodna manjšina nam je v tej zvezi del naroda, ki kot avtohtono prebivalstvo živi v drugi in ne v svoji nacionalni, matični državi, ter v tej tuji državi tvori številčno manjši del prebivalstva. Različni so položaji narodnih manjšin po današnjih ustavah in po meddržavnopravnih obveznostih držav ter po praksi ne samo v tako imenovanih »zapadnih«, temveč tudi v ljudskih demokracijah. Malo je še primerov, ko je neka narodna manjšina v takem položaju, da more biti iskrena vez med obema narodoma, državama, most za sporazumevanje, kakor bi to idealno morala biti. Tem teže more nacionalna manjšina to nalogo vršiti, tem bolj so njene sile zaposlene z naravno najbolj nujnim bojem za obstanek, čim močnejše so nacionalistične, potujčevalne sile večinskega naroda. Vsaka narodna manjšina je potrebna pomoči in zaščite, tem večje in odločnejše in tembolj premissljene, čim sla-

botnejša je ta manjšina oziroma čim močnejši je pritisk potujčevalnih sil večinskega naroda.

To, povedano sicer zelo sumarično, je načelno stališče, s katerega izhajam k pravnemu vprašanju samoodločbe narodov in k narodnostni zaščiti, zaščiti tako imenovanih narodnih manjšin, o čemer govoriti je predvsem moj namen.

S tega načelnega stališča je napredna le tista zaščita, ki ščiti narodnostno skupnost, ne pa samo posameznikov te skupnosti. Narodnostna zaščita mora biti precej več kakor samo državljanska enakopravnost po formuli: vsi državljani so enakopravni ne glede na spol, vero, raso, jezik, narodnost. To se pravi najprvo, da obstoj narodne manjšine, njene bitne življenjske pravice ne smejo biti odvisne od matematičnega preglasovanja v raznih pravo predpisujočih državnih organih, ustanovah. Teritorialna ali kulturna avtonomija (organizirana na podlagi nacionalnega katastra, sestavljenega po objektivnih kriterijih narodne pripadnosti) je oblika zaščite pred majorizacijo. Določeno narodnost je treba zaščititi neposredno tako, da se morejo njeni pripadniki k svoji narodnosti svobodno priznati in neovirano rasti z individualnih, naravnih in zgodovinskih osnov svojega naroda, posredno pa tako, da ta zaščita v kar največji meri preprečuje izjave (pri volitvah, ljudskih štetjih, šolskih vpisih itd.), ki so v očitnem nasprotju z znanimi, razmeroma lahko ugotovljivimi dejstvi o narodnostni, jezikovni pripadnosti tistega, ki se izjavlja (n. pr., če reče nekdo, da je Nемеc, da je njegov materinski jezik nemščina, ko je po raznih znakih in okoliščinah razvidno, da to ni). To, kar je človeško pozitivno (resnicoljubnost, ljubezen in zvestoba do svojega naroda, četudi je v manjšini ali je socialno slaboten), je treba ščititi pred tem, kar je človeško negativno (ukloniti se nasilju, iti s številčno ali materialno močnejšim, predvsem zaradi tega). Zato ima zvesta, značajna manjšina neke narodne skupine v določenih okoliščinah (kakor so na primer na Koroškem) moralno pravico govoriti v imenu vse narodne skupine. Ona je tista, po kateri se ohranjujejo važne vrednote človeškega življenja. Povsod tam ima duhovno zdrava, močna manjšina pravico, govoriti v imenu skupnosti, kjer je ta skupnost obsojena v molk in jecljanje, kruhoborsko previdnost in račun. Napredna narodnostna manjšinska pravna zaščita (napredno manjšinsko narodnostno pravo) ne sme biti pretežno ali celo izključno individualistična, subjektivistična (t. j. da ščiti samo ali predvsem posameznika, njegovo kakršnokoli izjavo), se more to reči z drugimi besedami, temveč mora pri urejevanju življenja določenega narodnostnega kolektiva vestno upoštevati tudi določena važna objektivna dejstva, objektivne kriterije za pripadnost k tej narodnostni skupini. Biti mora v tem smislu objektivirana zaščita. Tudi urejen postopek za obrambo manjšinskih pravic ali za popravilo lažnih oziroma izsiljenih izjav (n. pr. moravski sporazumni zakoni iz leta 1905!) in kazenske sankeije za bistveno nepravilne izjave proti tistim, ki so jih izsilili, spada k pojmu objektivirane zaščite.

V tej napredni smeri se je razvijalo narodnostno pravo že v nekaterih deželah avstro-ogrske monarhije. Tako usmeritev so zahtevale resolucije kongresov evropskih narodnosti med obema svetovnima vojnama. Za tako zaščito se zavzema vsa resnejša in temeljitejša teorija o zaščiti narodnih manjšin.

Tukaj nas glede na Slovence v Avstriji, na Koroškem in Štajerskem, zanima predvsem razvoj v avstro-ogrski monarhiji oziroma v avstrijski republiki.

V zaključnih besedah svoje tehtne in za nacionalnega Nemca še kar objektivno pisane razprave »Das Nationalitätenrecht nach der Verfassung von 1867, der Kampf um ihre Geltung, Auslegung und Fortbildung« v zborniku »Das Nationalitätenrecht des alten Oesterreich« (Wien-Leipzig 1954) ugotavlja dr. Karl Gottfried Hugelmann (redni profesor državnopravne znanosti na dunajski univerzi), da se je avstrijsko narodnosino pravo postopoma razvijalo k najmodernejšim oblikam nacionalne avtonomije različnih obsegov, v različni mešavini teritorialne in personalne konstrukcije. Glavne značilnosti te napredne, moderne usmerjenosti avstrijskega narodnostnega pravnega razvoja oriše Hugelmann takole: »Praksa in nauk sta vodila preko v bistvu liberalno individualističnega pojmovanja državnega temeljnega zakona (op. pis.: t. j. čl. 19 državnega temeljnega zakona z dne 21. decembra 1867) k univerzalističnemu in organičnemu razumevanju pojma naroda in narodnostnih pravic, od v nacionalnem pogledu državljanske enakosti k pravu, ki se orientira po zgodovinskih realnostih in ki išče pravično izravnavo (op. pis.: H. misli izravnavo individualistične razlage čl. 19) s pravom narodnostnih skupin« (str. 281). Ni sicer malo teoretikov, ki zagovarjajo tudi izpovedno načelo (Bekanntnisprinzip) kot tisto načelo, po katerem naj bi se izključno ali prvenstveno uredila zaščita narodnih manjšin. Po tem načelu naj bi spadal k določeni narodnostni skupini, hodil v njene šole, užival določene pravice itd. le tisti, ki se sam k tej narodnostni skupini priznava, se za tako šolo javi, določeno pravico izrečno uveljavlja... Toda realnost življenja je pokazala in kaže, da se morejo na ta način goditi narodni manjšini hude krivice. Vsaka narodna manjšina je že kot manjšina v marsikaterem pogledu na slabšem kakor večinski narod. Razen tega pa se narodna manjšina od večinskega naroda mnogokrat razlikuje tudi po svoji socialni strukturi, po značaju, po raznih socialnih dejstvih. Formalna enakost še ni dejanska enakost. Prav marksistična družbena analiza je imela za to resnico vedno velik smisel. Čim manj je formalna enakost tudi dejanska enakost, tem manj more biti izpovedno načelo tisto načelo, po katerem naj se uredi življenje narodne manjšine, tem manj se more govoriti o resnični zaščiti, če se hoče urediti življenje narodne manjšine po izpovednem načelu; tembolj velja ugotovitev nemškega manjšinskega teoretika Wilhelma Graveja: »Določanje narodnosti na podlagi izjave, ki se ne ozira na to, da govore proti tej izjavi objektivni znaki, podpira asimilacijo«.¹ Tudi v izvajanjih zagovornikov izpovednega načela pride življenjska realnost nasprotja med formalno in dejansko enakostjo vedno na en ali drug način do izraza. Velik del teh teoretikov n. pr. odkrito priznava, da je izpovedno načelo samo »pomožno sredstvo« (»Hilfsmittel« pravi Rudolf Herrnritt, »Behelf« pravita Hermann Plettner in Wilhelm Winkler), kadar za pripadnost k neki določeni narodnosti ni pravega objektivnega kriterija (»sredstvo iz zadrege« pravi Čeh Emil Sobota). Pa tudi tisti, ki izpovedno načelo zagovarjajo kot glavno ali edino, s kar največjo doslednostjo (n. pr. Edmund Bernatzik, avstrijska so-

¹ Wilhelm Grave, Die Bestimmung der Volkszugehörigkeit im Recht der europäischen Staaten, Essen 1938, str. 51.

cialna demokrata Otto Bauer in Karl Renner — dovolj čudno za marksista — ter tudi Etbin Kristan) na enem ali drugem mestu svojih izvajanj gotovo povedo kaj takega, uide jim priznanje, da tega načela v vsej konsekventnosti, brezpogojno, brez neklih pridržkov, ni mogoče uporabiti, ne da bi bila določeni narodnosti storjena krivica, ne da bi bil ogrožen njen obstoj in kršen postulat resnico- in pravicoljubnosti. Bauer n. pr. zahteva kazenske sankcije proti vplivanju politično in gospodarsko močnejših na narodnostne izjave političnih in gospodarskih slabičev.² Najmanj, do česar se čutijo zagovorniki izpovednega načela kot načela za urejevanje življenja narodne manjšine po življenjski realnosti prisiljene, je to, da pravijo, da mora biti vsaka taka izjava seveda neizsiljena, »svobodna«. Toda kakšna izjava je svobodna? Ali je svobodna res že tista izjava, ki je dana brez direktnega pritiska, brez grožnje v trenutku ali neposredno pred tem, ko je dana? V tej najbolj drastični obliki se pritisk sicer tudi izvaja. Podpisno akcijo organizacije »Kärntner Schulverein Südmark« proti dvojezičnemu šolstvu po uredbi 5. okt. 1945 je že mogoče imeti za tak pritisk. Hujši pa je indirektni družbeni pritisk, strah pred na en ali drug način neugodnimi gospodarskimi in drugimi socialnimi posledicami določene narodnostno pomembne izjave, dejanja pripadnikov narodne manjšine. Pod takim pritiskom živi velika večina koroških Slovencev in Slovencev ob štajerski meji. Bistveni pogoj za »svobodno« izjavo je tudi stopnja samozavesti, izobrazbe, moralne zrelosti tistega, ki neko za življenje narodne manjšine važno izjavo z besedo ali dejanjem poda. Po stoletnem strahovanju in napačni narodnostni šolski in drugi javni vzgoji je tudi o takem pogoju za svobodno izjavo pri večini avstrijskih Slovencev nemogoče govoriti.

V spredaj opisani napredni smeri objektivirane zaščite, se je, tako pravi Hugelmann, razvijalo narodnostno pravo na Tirolskem, Češkem, Moravskem, v Galiciji in v Bukovini (281). Pustimo ob strani vprašanje, koliko je res, da se je avstrijsko narodnostno pravo vsaj v teh deželah razvijalo v od Hugelmanna označeni napredni smeri oziroma, v kateri od teh dežel bolj, v katerih pa manj in zakaj tako. Zanimivo je, da se Hugelmann Koroške in Štajerske ne upa omenjati med tistimi deželami, v katerih se je narodnostno pravo razvijalo v opisano napredno smer. Ne omenja v tej zvezi sicer tudi ne Trsta, Goriške, Istre, Dalmacije, Šlezije in Kranjske (da ne omenja Gornje in Doljnje Avstrije, Salzburške in Predarlske je razumljivo), toda prav glede Koroške in Štajerske na več mestih s poudarkom opozarja na nacionalno nezadovoljive razmere v teh deželah ter se v tem zelo pozitivno razlikuje od pisca III. dela zbornika »Das Nationalitätenrecht des alten Oesterreich«, ki govori o Štajerski, Koroški in Kranjski in ki ga je zelo tendenčno in brez čuta za natančnejša ločevanja napisal koroški Nемеc Oskar Lobmeyr Hohenleiten. To se pravi, da imajo celo pravičnejši nacionalni Nemci, strokovnjaki v poznavanju avstrijskega narodnostnega prava, pomisleke proti položaju, v katerem so živeli Slovenci na Koroškem in Štajerskem že v monarhiji. Nekaj primerov: »Načelo Stremeyerjevih jezikovnih uredb z dne 19. aprila 1880 (ki so urejale uporabo češkega jezika v zunanjem uradovanju, t. j. v občevarju oblastev in uradov s strankami), da ‚deželni jezik‘ in ‚v deželi

² Prim.: Bauer, Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie, Wien 1907, str. 355.

običajni jezik' nista dva različna pojma (okrog tega se je na Češkem vnela glavna bitka med obema narodoma glede interpretacije čl. 19), se ni povsod uporabljalo, kakor to kaže primer Koroške in Štajerske« (142). »Veljavnost nemškega jezika se na slovenskem ozemlju Kranjske, Koroške in Štajerske ni urejala z generalnimi predpisi« (143), temveč samo z ministrsko prakso. »V tem razdobju (op. pis.: H. misli od 1880—1897) so zahtevali nacionalno avtonomijo tudi Slovenci na Koroškem in Štajerskem; tu pa so se Nemci postavljali na docela odklonilno stališče, kar je iz zgodovinskih razlogov psihološko sicer razumljivo, s sekularnega vidika pa se zdi, da je bila to napaka« (174). Kljub splošno hudim nacionalnim borbam v habsburški monarhiji pozna politična zgodovina le en primer, da je padla avstrijska vlada zaradi nekega konkretnega šolskega vprašanja. To je padec Windischgrätzove vlade leta 1895 zaradi slovenskih paralel na celjski gimnaziji (prim. str. 175). Dočim so v sudetskih deželah in na Tirolskem nemški politični publicisti kazali razumevanje za kulturno in celo teritorialno avtonomijo, »je sodba glede nemško-slovenskega bojišča dosti manj ugodna« (prim. str. 210). »Na Koroškem je na slovenske vloge izšla slovenska rešitev le v posameznih primerih« (272). »Tudi na Štajerskem je imela nemščina pri političnih oblastvih in pri sodiščih veliko prednost« (272). »Zunanji uradni jezik (op. pis.: t. j. jezik, v katerem so občevali uradi s strankami) na Štajerskem in Koroškem, je bil praktično zelo pretežno (ganz vorwiegend) nemški« (273). »Slovenci so imeli le eno gimnazijo s slovenskim učnim jezikom« (op. pis.: in še ta je bila privatna, str. 276). »Na realnih gimnazijah je bilo upoštevanje slovenščine vsekakor zelo majhno« (276). »Glede nižjega šolstva v Avstriji se more reči, da se je, z izjemo posameznih krajevnih primerov, v splošnem uveljavilo načelo, da so bile ustanovljene ljudske šole z učnim jezikom neke narodnosti povsod«, kjer so bili za to dani zakoniti pogoji. »Določeno zapostavljanje so morali utrpeti le Slovenci na Koroškem in Štajerskem« (277) »ter Italijani v Dalmaciji« (?). »V splošnem so imele vse narodnosti sorazmerno število meščanskih šol in učiteljišč. Zapostavljeni so bili v tem pogledu le Slovenci in Ukrajinci« (277). In tako dalje. Tako ugotavlja Hugelmann, kateremu menda ni mogoče očitati pristranost v korist Slovencev. Koroški in štajerski Slovenci so bili od vseh avstrijskih narodnosti najbolj zatirani, koroški še bolj kakor štajerski. Narodnostno pravo se v teh dveh deželah ni razvijalo v napredno smer spoštovanja in zaščite narodnostne skupnosti, temveč je ostalo pri individualistični zaščiti, pri izkoriščanju raznih socialnih slabosti slovenstva, pri izigravanju nezavednih, gospodarsko odvisnih Slovencev proti zavednim Slovencem, pri prikitem ali odkitem teroriziranju oziroma pri podpiranju samovoljnosti v izjavah glede narodne pripadnosti ali obiska slovenskega šolskega pouka. »Svobodna volja«, »svobodna izjava« (freies Bekenntnis) brez ozira na resnico in določene moralne obveznosti, to so rekviziti iz »načelne« zakladnice alpsko-nemškega nacionalizma. *Alpski Nemci so zlasti v odnosu do koroških Slovencev po rafinirani, z liberalističnimi gesli kriti nasilnosti prekosili vse, kar se je v nacionalnem pogledu dogajalo v avstrijski polovici habsburške monarhije.* Ni slučaj, da se je prav v koroškem deželnem zboru našel govornik, R. v. Tschabuschnig (poznejši avstrijski prosvetni minister), ki je že na seji 19. decembra 1866 zahteval, da na koroških osnovnih (ljudskih) šolah ne sme veljati načelo pouka v materinskem jeziku, temveč le »izpovedno načelo«. Ob pritrjevanju večine je rekel: »Vsakega otroka

Dr. France Jevšič

April 1862 V. Kovačič

osnovne šole je treba poučevati v tistem deželnem jeziku, v katerem hoče biti otrok sam poučevan oziroma v tistem, ki ga izberejo starši ali varuh (izpovedno načelo!). Te besede, izgovorjene v zvezi z napadom na načelo, da morajo biti ljudskošolski otroci poučevani v materinem jeziku, so jasen dokaz, na kaj so koroški nemški nacionalisti računali. Zavedali so se, kako morejo uporabljati svojo deželnozborsko večino in veliko družbeno gospodarsko, materialno kulturno premoč v germanizatorične namene proti Slovencem. Samo koroški Nemeec (v tem primeru Lobmeyr) more k Tschabuschnigovemu govoru pripomniti: »To bi moglo stati v modernem priročniku manjšinskega prava. In vendar so bile te besede izrečene že leta 1866.«³ To se pravi postavlja resnico na glavo in bi po tej logiki bil eno leto pozneje uzakonjeni čl. 19 državnega temeljnega zakona z dne 21. decembra 1867 — ta ponos avstrijskih zgodovinarjev, kadar dokazujejo nacionalno pravičnost stare Avstrije — reakcionaren, nepravičen pravni predpis.

S tega načelnega stališča so na Koroškem izdajali in izvajali narodnostne pravne predpise skozi vso dobo avstro-ogrske monarhije. Odtod, v veliki meri, taki rezultati, kakor jih, kakor smo videli, priznava celo Hugelmann. V avstrijski republiki se je to nadaljevalo in se še danes nadaljuje. Za resnično nacionalno zaščito, za napredno narodnostno pravo in prakso ni slej ko prej nobenega smisla.

(Se nadaljuje)

Lojze Ude

ZAPISKI

K PREŠERNOVEMU PORTRETU

Prešernov portret, ki ga objavlja ta številka Naše sodobnosti, je delo slikarja Matije Koželja (1842—1917). Format risbe s svinčnikom je 34,5 × 47 cm. Prešerna nam kaže podoba v njegovih zadnjih letih v Kranju. Njegova zunanjost je rahlo zanemarjena, lasje razmršeni, obraz nekoliko zabuhel, pogled je pogled človeka, ki je s svojim življenjem obračunal. Očitno sedi pri mizi in opira brado na desno roko. Pod sliko je z velikimi črkami napisano dr. France Prešeren, zabeležen je datum nastanka slike, spodaj stoji podpis slikarja. Prešernov obraz je podan v velikosti, ki je nekoliko manjša od naravne.

Slika je bila doslej naši javnosti tako rekoč nepoznana. Tako rekoč pravim zaradi tega, ker je bila po pripovedovanju doktorja Venča Koželja okrog leta 1910 razstavljena nekje v Ljubljani. V revialnih poročilih iz let 1906—1912, ki govore o tedanjih razstavah, nisem zasledil o nji nikakršnega poročila. Vendar trdi isti vir, da je pokojni profesor Kidrič vedel zanjo in da jo je nekajkrat osebno iskal pri Koželjevih v Kamniku. Podoba je bila založena med papirji Matije Koželja, očeta obeh slikarjev Antona in Maksa Koželja. Bil je

³ Oskar Lobmeyr Hohenleiten, Das Nationalitätenrecht des alten Oesterreich, Wien-Leipzig 1934, str. 505.

PROBLEMI SODOBNE DRUŽBE

KAKŠNA MORA BITI NAPREDNA PRAVNA ZAŠČITA NARODNIH MANJŠIN?

(Načelno razmišljanje s posebnim ozirom na Koroško. — Nadaljevanje.)

Leta 1918 so se štajerski Slovenci osvobodili avstrijskega jarma. Le v radgorskem kotu (občine Dedonci, Potrna, Slov. Gorica, Zenkovci in Žetinci), jugovzhodno od Lučan in jugovzhodno od Sobote, Št. Jakoba (Mlake, Radvanje), je ostalo v avstrijskih mejah še okrog 6000 Slovencev. Njihov jezik se ne upošteva ne v upravi ne pri sodiščih ne v šoli ne v cerkvi. Avstrijsko uradno ljudsko štetje junija 1951 jih je popolnoma zamolčalo.

Manjšinska pravna zaščita v prvi avstrijski republiki je bila določena v čl. 62—69 senžermenske pogodbe. Formulacije teh zaščitnih določb so omogočale še bolj individualistične, subjektivistične interpretacije kakor čl. 19 drž. temeljnega zakona z dne 21. decembra 1867. Prva avstrijska republika je te možnosti izrabila v polni meri, z juridičnim dlakocepstvom, katerega je bila avstrijska birokracija, posebno koroška, vajena tako že iz časov monarhije. Izpovedno načelo (Bekenntnisprinzip) brez vsakega smisla za potrebe slovenske narodne manjšine kot celote, mimo vseh objektivnih dejstev in moralnih postulatov je tudi v tem zgodovinskem razdobju opravilo svojo veliko germanizacijsko nalogo.

Dva huda primera takega izrabljanja socialne in politične premoči nad slovensko manjšino sta ukinitvev obeh slovenskih privatnih šol (v Št. Rupertu pri Velikovcu in Št. Petru pri Št. Jakobu) po plebiscitu in odločba koroškega deželnega glavarja Schumyja z dne 20. marca 1924, št. 6695, s katero je bila zavrnjena slovenska vloga Zveze slovenskih zadrug in ki je nato obveljala kot načelna odločba za vse slovenske vloge skozi vso prvo republiko. V tej zvezi naj nekoliko natančneje omenim le še tri posebno jasne take primere: 1. Avstrijski tisk še danes večkrat ponavlja očitek, češ da koroški Slovenci niso pristali na zakonski načrt kulturne avtonomije, ki so ga koroške nemške stranke v deželnem zboru julija leta 1927 nenadno predložile. Koroški Slovenci so pokazali pri pogajanjih o tem načrtu izredno trmoglavost in nezmernost, tako pravijo. Kaj je na Koroškem slovenska trma, kaj nezmernost? Koroški Slovenci so izrazili svoje pomisleke proti izpovednemu načelu, na podlagi katerega naj bi se ta avtonomija organizirala. Bili so proti temu, da bi se sestavila tako imenovana narodna knjiga (Volksbuch, nacionalni kataster), t. j. seznam članov te avtonomije, samo na podlagi izjav tistih koroških Slovencev, ki bi jih ta kulturna avtonomija interesirala. Za take pomisleke so imeli po težkih desetletnih izkušnjah dovolj razlogov. Nemški strokovnjak v manjšinskem pravu dr. Sigfried Vaubel jim nekaj razlogov priznava celo ne glede na njihove zgodovinske izkušnje. Razpravlja o raznih načrtih kulturne avtonomije in posebej še o zakonu o nemški kulturni avtonomiji na Estonskem. Ugotavlja, da je tudi za nacionalni kataster po teh načrtih oz. po estonskem zakonu veljalo izpovedno načelo — toda le v obliki tako imenovane negativne opcije. Glede na to, da imajo le vpisani pravice in dolžnosti kulturne avtonomije, je smisel takega katastra namreč v tem, da v začetku zajame res vse

pripadnike neke manjšine, da se torej prvi, temeljni kataster, sestavi na podlagi nekih objektivnih kriterijev, od primerno sestavljene komisije. Iz tega prvotnega katastra pa se more vsak vpisaneec na svojo zahtevo izbrisati (načelo negativne opcije!). Nato pa pravi Vaubel: »V koroškem načrtu, ki je določal sestavo katastra po izjavah posameznikov, ta praktična enakost že od začetka ni bila podana, tako da je bilo čisto mogoče, da se napravijo napake in da bi kataster zajel le del tistega prebivalstva, ki bi sicer, če bi bilo v kataster vpisano, pošiljalo otroke v slovenske šole.«⁴ Za Slovence nesprejemljiv je bil nadalje zlasti § 31 prvotnega načrta, po katerem bi utrakvistično šolstvo ostalo tudi še po ustanovitvi slovenske kulturne avtonomije. Proti načrtu pa je bilo možnih tudi še več drugih važnih pomislekov. Za vpis v narodno knjigo na primer je bila prostovoljnost izrecni pogoj, za izbrisno prijavo o tem pogoju ni govora (§ 2, točka 1 in 2). Za vpise v narodno knjigo je sicer dobro rečeno, da jih nadzorna oblast glede »svobodnosti izjave« nima pravice preiskovati (§ 3, točka 7), ne določa pa ničesar o pravnih sredstvih proti izsiljenemu izbrisu. Vobče ni določenih nobenih kazenskih sankcij proti tistim, ki bi tak pritisk izvajali. Razen tega bi bil ta zakon koroški avtonomni zakon ter bi ga mogle koroške nemške stranke vsak čas zopet razveljaviti. *Kljub vsem tem in še drugim hibam tega zakonskega načrta pa so Slovenci v nadaljnjih pogajanjih pristali na izpovedno načelo (Bekenntnisprinzip) — toda le pod pogojem, da utrakvistične šole preidejo v upravo slovenske kulturne avtonomije.* To naj bi bila kompenzacija za pristanek na zanje tako težko sprejemljivo izpovedno načelo pri sestavi narodne knjige (nacionalnega katastra). Nemške stranke so ta pogoj odločno zavrnil. Res, da je referent šolskega odbora koroškega deželnega zbora, socialist dr. Zeinitzer, ob koncu seje 9. maja 1929 predlagal kompromisni predlog, naj se »na slovenskem jezikovnem ozemlju obstoječa šola spremeni v šolo slovenske narodne skupnosti, če dve tretjini vzgojnih upravičencev dokazljivo pripada slovenski narodni skupnosti«, toda stvarno je bil tudi ta predlog za Slovence nesprejemljiv. »Slovenska narodna skupnost« pomeni namreč le tiste, ki bi bili vpisani v slovensko narodno knjigo po za Slovence že opisanem zelo neugodnem postopku, kakršnega ni predvideval noben tedanji načrt kulturne avtonomije in tudi ne zakon kulturne avtonomije estonskih, socialno, zlasti gospodarsko močnih Nemcev. Vprašanje je le, če je bilo taktično pravilno, da so slovenski zastopniki ta predlog zavrnil. Iz literature namreč ne izhaja (tudi iz nemške ne), da so bile tudi ostale nemške stranke za Zeinitzerjev predlog. Vsaj Landbund in Grossdeutsche Volkspartei bi se po vsej verjetnosti izjavili proti temu predlogu. Vladajoča nemška meščanska stranka na Koroškem, Landbund, je že v začetku oktobra 1927 organizirala proti avtonomijskemu načrtu velika protestna zborovanja. 20. oktobra je strankino vodstvo z vsemi proti enemu glasu sklenilo, da je treba zavrniti od njenih deželnih poslancev sicer podpisani zakonski načrt. To je bilo torej v času, ko Slovenci svoje zahteve, da morajo preiti vse utrakvistične šole v upravo avtonomije, še sploh niso objavili. Landbund je zavračal že samo idejo o avtonomiji. Slovenska, kakor se zdi, preuranjena odklonilna izjava, pa je dala nemškim strankam možnost, da so nato zvrnile krivdo za prekinitvev pogajanj na Slovence. Naj bo že kakor koli, dejstvo vendarle

⁴ Dr. Siegfried Vaubel, Die rechtlichen Grundsätze der Bestimmung der Volksgruppenzugehörigkeit, Würzburg-Aumühle 1940, str. 176. Knjiga je izšla v nacističnem času, je pa pisana stvarno, brez rasne ideologije.

ostane, da so bili Slovenci po težkih zgodovinskih izkušnjah upravičeni zahtevati, da se njihov pristanek na čisto izpovedno načelo avtonomijskega načrta na en ali drug način enakovredno kompenzira. Zeinitzerjev posredovalni predlog ni bil tak način. Utrakvistične šole so za časa monarhije spadale pod nadzorstvo *slovenskih* okrajnih šolskih nadzornikov. Po moravskem šolskem sporazumnem zakonu z dne 27. novembra 1905 so bile vse utrakvistične šole pod nadzorstvom *čeških* šolskih svetov. Koroški Nemci pa so pozneje zavrnili celo predlog za takega nadzornika utrakvističnega šolstva, do katerega bi mogli imeti Slovenci zaupanje. Utrakvistično šolstvo so imeli koroški Nemci pač za orodje germanizacije, ki ga niso hoteli izpustiti iz rok. Slovenski zastopniki tudi niso nikdar nikjer izjavili, da se niso pripravljani še nadalje pogajati. Nasprotno pa so nemške stranke, ena za drugo, izjavljale, da imajo pogajanja za prekinjena. Kje je torej »trma« in »nezmernost«? Končno je več kot samo upravičena domneva naša trditev, da koroške nemške stranke že od vsega početka niso resno mislile s slovensko kulturno avtonomijo in da so svoj zakonski načrt predložile zaradi lepega obraza pred svetovno javnostjo, na pritisk nemške manjšine v Jugoslaviji in na nasvet raznih prominentnih osebnosti iz Nemčije, ki so hotele s tem olajšati položaj nemškim manjšinam v drugih državah; sicer pa, kakor kaže posebno jasno obnašanje Landbunda, pri stvari niso bile z iskreno mislijo in so čakale samo na priliko za umik. Veiter pravi, da je dokončni prekinitvi pogajanj o avtonomiji sledilo še pospešeno zavestno poslabševanje slovenskega položaja. (Die slowenische Volksgruppe in Kärnten, str. 104.) Toliko v tej zvezi o nemškem načrtu slovenske kulturne avtonomije iz leta 1927. — 2. Kako tuje je bilo prvi avstrijski republiki, posebej še koroškemu ambientu, objektivno obravnavanje slovenske nacionalne problematike, posebno jasno kaže avstrijsko uradno ljudsko štetje leta 1934. Koroška deželna vlada je razposlala tedaj okrajnim načelstvom okrožnico št. 24.054-1/34 z dne 23. februarja 1934 z naslednjimi navodili: »Jezikovna pripadnost se po točki 15 stanovanjski poli (Wohnungsbogen) priloženega uradnega pouka določa po jeziku, v čigar kulturno skupnost se vprašani prišteva. Jezikovna pripadnost se določa torej izključno po občutku vprašanega, nikakor pa ne po kakršnih koli objektivnih znakih, kakor so pokolenje, materinski jezik, večja ali manjša spretnost v rabi nekega jezika, običajni občevalni jezik, izobrazba in podobno...«⁵ To je pač edinstven kriterij štetja po jezikovni pripadnosti. Zastonj iščemo enakega po vsem svetu. Skrajno subjektivističen je, že po tem, ker operira z nekim čustvom. S skrupulozno natančnostjo in doslednostjo je iz tega kriterija izločen vsak objektivni znak jezikovne in narodne pripadnosti, objektivni način določanja te pripadnosti. Posebno značilno, prav koroško je, da je materinski jezik z izrecnim poudarkom izločen kot kriterij jezikovne pripadnosti. In res so po teh navodilih našteji leta 1934 na Koroškem le še 26.700 Slovencev (leta 1923 vendar še 37.224). — 3. Koroški deželni šolski svet je v svojem poročilu prosvetnemu ministrstvu na Dunaju z dne 27. oktobra 1894, št. 7182,⁶ sporočil, da se določila odlokov iz leta 1891 izvajajo le še na sedmih koroških šolah. Od dveh odlokov iz tega leta je drugi odlok deželnega šolskega sveta z dne 9. novembra 1891,

⁵ Iz: Theodor Veiter, Die slowenische Volksgruppe in Kärnten, Wien-Leipzig 1936, str. 128.

⁶ Izd.: Theodor Veiter, Die slowenische Volksgruppe in Kärnten, str. 71, pod črto.

št. 3171, predpisoval, da se morajo na utrakvističnih šolah vsi otroci od tretjega šolskega leta dalje učiti slovenščine po tri ure na teden, razen tistih, katerih starši zrecno zahtevajo, da njihovi otroci slovenskih ur ne obiskujejo. *Ta odlok je bil od 70ih let 19. stoletja dalje (poleg odloka o ustanovitvi globasniškega tipa dvojezične šole) edini pravni predpis, ki svobodni igri narodnostnih interesov, tukaj svobodni izbiri jezikovnega pouka na utrakvističnih šolah splošnega tipa, postavlja neke zapore.* Kljub temu pa se je leta 1934 poučevala slovenščina od tretjega šolskega leta dalje le še na sedmih šolah. To se pravi, da so bile leta 1934 utrakvistične šole razen sedmih (med katerimi so tudi vse šole globasniškega tipa) že popolnoma nemške. Saj je bila slovenščina tudi v prvih dveh šolskih letih (po praksi pa v mnogih šolah niti tako dolgo ne: Scheichelbauer, »Aufrichtigkeit-Klarheit-Verständigung«, Klagenfurt 1932, str. 27!) samo še pomožno sredstvo za uvajanje v nemščino. Popolnoma nemogoče je, da bi prišlo do tega, če bi se odlok 9. novembra 1891, št. 3171, kolikor toliko resno izvajal. Tako stanje glede slovenskega pouka na koroških utrakvističnih šolah v letu 1934 je mogoče razložiti in razumeti le, če vzamemo, da je vladala na teh šolah skrajna samovoljnost učiteljev in šolskega nadzorstva ter skoro neomejena svoboda v potujčevanju. Tako je bilo na Koroškem vedno: tudi kadar z eno roko kaj dajo, z drugo zopet vzamejo, kar največ, če mogoče vse. (Več o tem v razpravi »Zgodovina slovenskega šolskega pouka« v »Pedagoškem zborniku«, Ljubljana 1955).

Po drugi svetovni vojni je prav Jugoslavija pokazala, kakšne morejo biti napredne oblike narodnostne, jezikovne zaščite: Kosmet, obe ljudski štetji, šolstvo, finančna podpora tisku, kulturnim organizacijam in ustanovam narodnih manjšin, določena udeležba manjšin v organih ljudske oblasti itd., dokazuje, da gre za zaščito narodnostnih skupnosti, za objektiviranje zaščite brez mehaničnega številčnega preglasovanja, da gre za napredno obliko narodnostnega prava, prakse. (V ljudskodemokratski Madžarski temu ni tako, dokaz, kako močan more biti vpliv določenih zgodovinsko psiholoških imponderabilij.) V drugi avstrijski republiki so prva leta po nemški katastrofi kazala na to, da celo na Koroškem prihajajo do boljših spoznanj. Uredba o dvojezičnih šolah z dne 3. oktobra 1945 vsebuje nekaj določil, ki pomenijo prekinitev s preteklostjo, obrat k naprednejši, objektivnejši obliki narodnostne zaščite. Določeno sklenjeno ozemlje dvojezičnega šolstva in na tem ozemlju obveznost učenja slovenščine na vseh ljudskih šolah za vse učence brez izjeme (tedensko po 4 ure na četrti šolski stopnji in po 3 ure od pete šolske stopnje dalje ter na vseh glavnih šolah tega ozemlja in na določenih glavnih in srednjih šolah v Smohorju, Beljaku in v Celovcu za učence s tega ozemlja) so določila, ki pomenijo zelo razveseljivo izboljšanje v primeri z dosedanjim skrajno individualističnim, po našem (a tudi n. pr. po Hugelmannovem) gledanju reakcionarnim stališčem do slovenščine in Slovencev na Koroškem. Prav tako dobro znamenje je pomenil tudi odlok koroškega deželnega sveta z dne 10. aprila 1946, št. 5829, objavljen v Verordnungsblatt für das Schulwesen in Kärnten (Mitte April 1946, Stück 4, str. 62), ki za šolsko območje prepoveduje uporabo izraza »windische Sprache« za slovenski jezik. Oglasili pa so se duhovi preteklosti, postajali vedno glasnejši in so danes že zopet na tem, da še enkrat za neko dobo prevpijejo treznejše glasove in uničijo vse te, po nekoliko zahtevnejšem merilu že tako dovolj skromne pridobitve koroških Slovencev po drugi svetovni vojni, ki pomenijo nov,

naprednejši koncept narodnostnega prava na Koroškem. Tudi politično vzdušje druge avstrijske republike, posebej na Koroškem, očitno ne prenese naprednejših oblik narodnostnega prava. Ostaja pri individualizmu deželno-zborske debate iz leta 1866 in začetnega razlaganja čl. 19 državnega temeljnega zakona z dne 21. decembra 1867. Že na moskovski konferenci 18. aprila 1947 je izjavil avstrijski zunanji minister dr. Gruber tole: »V iz tako različnih nacionalnih kontingentov sestavljenem prebivalstvu, kakor je avstrijsko prebivalstvo (op. pis.: !?), je *absolutno* (podčrtal pis.) nesmiselno poseči na etnični izvor ljudi. *Edino* (podčrtal pis.) primerna podlaga je izjava, h kateremu narodu ali kulturni skupini se neki avstrijski prebivalec sam prišteva...«⁷ Sedanji avstrijski vojni minister, Korošec, Ferdinand Graf, je bil prva vidnejša avstrijska politična osebnost, ki je — decembra 1947 — izpadla proti uredbi z dne 3. oktobra 1945 v imenu individualističnega načela pravice staršev, ki so v koroških razmerah po večini obsojeni v to, da v nacionalnem pogledu govore drugače kakor mislijo ali pa da po čudni, skozi desetletja protinaturni, nekulturni in nemoralni šolski in drugi javni vzgoji v nacionalnem pogledu mislijo in izjavljajo bolešno izkrivljeno in neodgovorno. Avstrijski zunanji minister Karl Gruber je bil zopet tisti, ki je na volilnem shodu v Celovcu 26. septembra 1949 izrekel besede: »V vprašanih manjšinske zaščite zastopamo (op. pis.: namreč OeVP) stališče, da naj človek sam odloči, h kateremu narodu pripada. V manjšinskih šolah mora odločati pravica staršev.«⁸ Že k čl. 7 avstrijske državne pogodbe pa je izjavil Graf: »Vprašanje, kdo spada k manjšini, more biti pojasnjeno le s svobodno izjavo posameznih avstrijskih državljanov...«⁹ In še polno drugih izjav, člankov (Steinacher, Miltschinsky, Mayrhofer, Karisch, Einspieler, Schumy in drugi!), člankov in dejstev (v zadnjem volilnem boju za avstrijski parlament sta celo avstrijski kancler Raab in zunanji minister Figl dajala na Koroškem zelo negativne izjave), vsa praksa dokazuje, da je danes v Avstriji za resno napredno zaščito, narodnostno pravo, še manj razumevanja kakor v avstrijski monarhiji. Bekenntnisprinzip, Bekenntnisrecht, freies Bekenntnis, Elternrecht, plebiscit, to je refren vsega, kar imajo načelnega povedati o zaščiti po čl. 7 avstrijske državne pogodbe. Vrhu vsega oživljajo še teorijo o vindišarjih. Ne kaže, da bi se v Avstriji, posebej na Koroškem in Štajerskem, še kdo resno in z nekim čutom odgovornosti ukvarjal s problematiko narodnostne zaščite, kakor je bilo to še med obema vojnama in o čemer pričajo take razprave, kakor je že omenjena razprava Hugelmanna »Das Nationalitätenrecht nach der Verfassung von 1867, der Kampf um ihre Geltung, Auslegung nud Fortbildung« ali Theodorja Veiterja »Die slowenische Volksgruppe in Kärnten« in še nekaj drugih. Ne poznajo niti v nemščini pisane literature, kaj šele, da bi poznali to, kar pišemo o teh problemih pri nas. Za ljudi, ki se na Koroškem in Štajerskem ter na Dunaju danes ukvarjajo s problematiko slovenske narodne manjšine, so menda tudi nemški manjšinski strokovnjaki narodnostnega prava zastonj pisali. Italija, ki nad beneškimi in kanalskimi, pa tudi goriškimi Slovenci izvaja podobno politiko kakor Avstrija nad koroškimi in štajerskimi, je vsaj na tržaškem ozemlju pristala na neko objektiviranje zaščite. V manjšinskem zaščitnem statutu v londonskem memorandumu 5. oktobra 1954 so šole, ki

⁷ Die Neue Zeit, 19. aprila 1947.

⁸ Volkszeitung, 27. septembra 1949.

⁹ Volkszeitung, 9. oktobra 1955.

morajo ostati slovenske, taksativno naštete in morejo spremeniti svoj nacionalni značaj le s sporazumom med obema državama. Vse, kar se danes piše v avstrijskih časnikih in časopisih o nacionalni in zaščitni problematiki na Koroškem in Štajerskem ali kar od uradne strani o tem izjavljajo, pa je z malimi izjemami (»Die oesterreichische Nation« in tu in tam, toda s hudimi povrti v stare napake, »Die oesterreichische Furche« ter nekaj izjav kor. dež. glavarja Ferdinanda Wedeniga) pisano zopet v šovinističnem, liberalističnem, reakcionarnem duhu. Mnogo površnosti in neiskrenosti je v trditvah nekaterih avstrijskih, posebej koroških piscev in politikov, češ da Nemci na Južnem Tirolskem stoje na izpovednem načelu in da naj zaradi tega velja isto tudi za koroške Slovence. Tako n. pr. Karl Newole v predavanju v celovški okrajni organizaciji Zveze socialističnih akademikov 10. oktobra 1956. (Po Gschnitzerju je sicer vsaka paralela med Južnimi Tirolci in koroškimi Slovenci nedopustna, toda kjer je tako paralelo mogoče napraviti v škodo Slovencev, to brez pomislekov store.) Najprvo ima južnotirolska zaščita nekaj zelo močnih objektivnih sestavin. Južna Tirolska (bocenska pokrajina), torej tista pokrajina, v kateri imajo Nemci večino, je n. pr. v precejšnji meri avtonomna. Med glavnimi zahtevami nemških Južnih Tirolcev je tudi zahteva po zakonitvi kontrole nad italijanskim priseljevanjem na Južno Tirolsko. Uzakonjenje take kontrole bi pomenilo eno izmed najbolj drastičnih oblik objektivirane zaščite. Glede jezikovnega pouka na osnovnih šolah se nemški Tirolci sicer res izjavljajo za izpovedno načelo, t. j. pravico staršev; toda to si oni lahko privoščijo. Oni so prišli pod Italijo šele pred 38 leti, in sicer nacionalno osvobodeni, z gosposkega položaja, gospodarsko močni, z neokrnjeno socialno strukturo, vsestransko dobro organizirani, s čutom superiornosti v vsakem pogledu. Še danes žive od glavnice, ki so jo zbrali v habsburški monarhiji. Oni se zavedajo, da se bodo prav vsi nemški Južni Tirolci vpisali v nemške šole. (Le, koliko časa še opravičeno tako mislijo?) Še na Ladince računajo. Kako drugače, teže je to pri avstrijskih Slovencih!

Temeljna pravica in dolžnost vsakega naroda, vsake narodne manjšine, more biti le ta, da živi, da napreduje. Toda po objektivnih in subjektivnih pogojih so te možnosti zelo različne, različen od naroda do naroda, od ene do druge narodne manjšine, je sestav ugodnih in neugodnih pogojev za življenje, napredek. To dejstvo mora imeti pred očmi tudi vsak manjšinski teoretik, zakonodajalec. Preštudirati je treba vestno individualni položaj vsake narodne manjšine, resno je treba upoštevati mnenje njenih zastopnikov, nato pa ji dati zaščito in pomoč, kakor jo potrebuje. Če je ta manjšina socialno močna, potrebuje pač manjšo zaščito, element osebne, individualne zaščite more biti večji; če je pa narodna manjšina slabotna, potrebuje večjo zaščito, močnejši mora biti kolektivistični, objektivni element te zaščite, večja mora biti državna pomoč. Ne poznam pa narodne manjšine, katere življenje bi bilo mogoče urediti, zagotoviti le na podlagi izpovednega načela, kakor to razumejo v današnji Avstriji. Na izpovedno načelo je n. pr. nemškim Južnim Tirolcem iz že navedenih razlogov sicer do neke meje laže pristati kakor koroškim Slovencem in Slovencem ob štajerski meji, a tudi zanje se v zadnjih konsekvencah izkazuje to načelo za nevarno. Zato se s tako odločnostjo oklepajo v avstrijsko-italijanskem sporazumu 5. septembra 1946 priznane jim avtonomije in zato zahtevajo celo uzakonitev kontrole nad priseljevanjem Italijanov v bocensko pokrajino. Tudi oni torej ne morejo izhajati brez objektivirane zaščite.

Tem bolj velja to za koroške Slovence, le da morejo biti oblike objektivirane zaščite pri njih drugačne kakor na Južnem Tirolskem. V tej skrajno individualistični in subjektivistični obliki, kakor so jo izvajali na Koroškem že sto let in jo hočejo zopet izvajati, o zaščiti vobče ni več mogoče govoriti. Taka »zaščita« je dejanska zaščita nasilnih, samovoljnih in nemoralnih mednarodnih odnosov in ne zaščita narodne manjšine koroških, avstrijskih Slovencev. Taka »zaščita« je zaščita potujčevanja.

Lojze Ude

GLEDALIŠČE

DRAMATURGIJA ARTHURJA MILLERJA

Svojima zadnjima dramama, enodejankama »Spomin na dva ponedeljka« in »Pogled z mostu« (New York, The Viking Press 1955)* je Arthur Miller pripisal daljšo študijo pod naslovom 'Social drama'. To dramsko razmišljanje, ki ne tolmači zgolj avtorjevih poslednjih, v knjigi objavljenih del, marveč razgrinja problem sodobne ameriške drame in v nekem smislu tudi sodobne svetovne drame sploh, je poučen primer, kako resno jemljejo ameriški dramatik dramsko teorijo, ki se v Ameriki raziskuje v številnih državnih in zasebnih gledaliških šolah, iz katerih je izšel tudi začetnik in klasik moderne ameriške drame O'Neil.

V omenjeni študiji razpravlja Miller podobo sodobne drame, tako imenovane »social drame«, kakršno je skušal že pred leti ustvariti v svojem »Lovu na čarovnice« in »Smrti trgovskega potnika«, zdaj pa v svojih dveh zadnjih enodejankah. Ime »social drame« nekoliko zavaja in zbuja domnevo, ko da gre Millerju za obnovo oziroma nadaljevanje ibsenovske družbeno-kritične drame, ki ji je Miller, kakor mnogi ameriški dramatik, v svojem prvencu izdatno plačal svoj davek. Toda izza »Vseh mojih sinov« se Miller ni samo močno odmaknil od evropske družbene drame devetdesetih let preteklega stoletja, še več, ibsenovsko obliko drame danes naravnost zavrača, ker je po Millerjevem mnenju v svojih socialističnih epigonih zašla v črno-belo slikanje družbe. V potomcu avstrijskih priseljencev je očitno zmagala nova domovina, to se pravi amerišstvo, ki ne vidi nepremostljivega prepada med kapitalističnimi in socialističnimi silami družbe.

Vzore za svojo novo podobo družbene drame išče in najde Miller daleč nazaj v zgodovini evropske drame, pri njenem samem rojstvu, v starogrški drami, ki jo pojmuje kot »social drame«, to je družbeno dramo. Millerjevo tolmačenje grške kulture drame kot družbene drame sicer ni popolnoma novo niti izvirno, vendar kaže, da hodi ameriška dramatika v korak z moderno dramaturško vedo.

Grška religiozna drama je Millerju družbena v toliko, kolikor je v njej individuum še eno s splošnostjo, z družbo, z atensko državo in kolikor so interesi in cilji individua še izključno interesi in cilji polisa, tako da brez

* K uprizoritvi Millerjevega »Spomina na dva ponedeljka« in »Pogleda z mostu« v SNG v režiji prof. Slavka Jana in inscenaciji Vladimirja Rijavca.